

ANNA DUDEK

Uniwersytet Jagielloński, Kraków

EDUKACJA JĘZYKOWA JAKO GŁÓWNY ELEMENT PLANOWANIA JĘZYKA NA PRZYKŁADZIE BACZKICH BUNJEWCÓW

Słowa kluczowe: Bunjewcy, standaryzacja języka, polityka językowa.

STRESZCZENIE

Bunjewcy są południowosłowiańską grupą etniczną zamieszkującą terytorium czterech krajów: Serbii, Chorwacji, Bośni i Hercegowiny oraz Węgier. Od zawsze byli uważani za część narodu chorwackiego, jednak ze względu na specyficzną sytuację polityczną w Serbii niedługo po rozpadzie Jugosławii w 1991 r. w spisie powszechnym otrzymali możliwość zadeklarowania odrębnej narodowości. Po uzyskaniu statusu mniejszości zaczęli dążyć do standaryzacji własnego języka. W 2014 r., po długich latach prac, ukazały się podręczniki do nauki bunjewskiego etnolektu. Celem artykułu jest pokazanie skomplikowanej sytuacji socjolingwistycznej Bunjewców oraz analiza treści podręczników pod kątem gramatyki, zasad pisowni, a także metajęzyka użytego do opisu zjawisk językowych.

WPROWADZENIE

Edukacja językowa jest jednym z elementów planowania języka, któremu w opracowaniach socjolingwistycznych poświęca się raczej niewielką uwagę. Choć w państwach byłej Jugosławii socjolingwistyka jest dobrze rozpowszechnioną i wciąż rozwijaną dziedziną językoznawstwa, to jednak zainteresowania tamtejszych badaczy skupiają się przede wszystkim na planowaniu korpusu języka poprzez wydawanie słowników i gramatyk normatywnych, czy też zaangażowanie w tę działalność różnorodnych instytucji naukowych i akademii. W niektórych jednak przypadkach to edukacja odgrywa znaczącą, a czasami nawet i główną rolę podczas elaboracji czy rewitalizacji języka bądź dialektu.

Taką sytuację reprezentują działania Bunjewców, południowosłowiańskiej grupy etnicznej, która zyskując prawo od władz serbskich do określania siebie jako oddzielnej narodowości na terenie Wojwodiny, zaczęła dążyć do kodyfikacji swojego własnego etnolektu, zaczynając od wprowadzenia do szkół przedmiotu, na którym dzieci mają

¹ Edukacja mniejszości narodowych w kontekście planowania języka jest częstszym tematem zainteresowania zachodnich badaczy, np. obszerne opracowanie Gibsona Fergusona *Language Planning and Education* czy też liczne publikacje Jamesa Cummins.

możliwość uczenia się go. Wśród bunjewskiej mniejszości na pierwszy plan wysunęła się edukacja językowa, która umożliwiła rozpowszechnianie języka wśród najmłodszych członków społeczeństwa, a także dalsze etapy normatywizacji etnolektu.

Bunjewcy pierwotnie zamieszkiwali tereny zachodniej Hercegowiny i Przymorza Makarskiego. W wyniku najazdów tureckich w XVII w. zaczęli migrować na północ (Skenderović 2010: 26). Obecnie zamieszkują tereny czterech państw: Serbii, Chorwacji, Bośni i Hercegowiny oraz Węgier, jednak ich sytuacja w każdym z nich jest inna. W niniejszym artykule przedstawione zostaną działania jedynie Bunjewców z terenów Serbii, a dokładniej Wojwodiny (okolice miast Suboticy i Somboru), gdyż tam przybrały one oficjalny charakter.

Jako grupa etniczna Bunjewcy mieli od zawsze silne poczucie własnej odrębności, jednak w parze z nim szło również podkreślanie swojej przynależności do narodu chorwackiego. Na nowo zasiedlonych obszarach historycznej krainy geograficznej Baczki² pierwszą częścią składową tożsamości stał się dla nich język, odróżniający ich od pozostałych grup etnicznych zamieszkujących tereny Wojwodiny. Należy on, podobnie jak język serbski i chorwacki, do grupy dialektów sztokawskich, jednak główną cechą odróżniającą etnolekt Bunjewców jest ikawska realizacja fonemu *jat*. Standard chorwacki opiera się na ijekawsko-jekawskiej realizacji tego fonemu, natomiast język serbski przedstawia ekawski wariant. Najczęściej przytaczanym przykładem do zobrazowania tych różnic jest wyraz *mleko*, który w dialekcie Bunjewców brzmi *mliko*, po chorwacku *mlijeko*, a po serbsku *mleko*. Wśród innych cech charakterystycznych dla etnolektu Bunjewców należy wymienić tzw. szciakawizm (*ognjišće*, chor. *ognjište*, srb. *огњиште*), upraszczanie grup spółgłoskowych (np. *čelar*, chor. *pčelar*, srb. *пчелар*), liczne ściągnięcia (np. bunjewska forma *pošo*, w standardach chorwackim i serbskim *pošao*) oraz brak spółgłoski *h*, która może być substytuowana przez *j* (*snaja*, chor. *sna-ha*, srb. *снаја/снаха*) lub przez *v* (*kuvarica*, chor. *kuharica*, srb. *куваруца*), a także może wypadać, szczególnie na początku, lub na końcu wyrazu (np. *pra*, chor. *prah*, srb. *пpax*; *raniti*, chor. *hraniti*, srb. *xpanumu*). Morfologia bunjewskich gwar również wykazuje pewne osobliwości, jak chociażby użycie przyimków z enklitykami (np. *na me*, chor. *na mene*, srb. *на мене*), czy odstępstwa w miejscowniku od synkretyzmu celownika, narzędnika i miejscownika w liczbie mnogiej (np. *na vrati*, chor. *na vratima*, srb. *на вратима*). Pod względem składniowym dialekty Bunjewców nie wykazują zbyt wielu różnic w stosunku do innych dialektów nowosztokawskich (Sekulić 1997: 117–126). Drugim elementem, na którym Bunjewcy oparli swoją tożsamość, było wyznanie katolickie, któremu pozostali wierni, pomimo styczności z serbską ludnością prawosławną czy protestancką na terenie Węgier.

Pierwsze próby kodyfikacji swojego etnolektu Bunjewcy podjęli już w XIX wieku. W roku 1870 biskup Ivan Antunović rozpoczął wydawanie czasopisma „Bunjevačke

² Określenie *baczcy Bunjewcy* pochodzi od Bački, którą zamieszkiwali i po dzień dzisiejszy zamieszkują Bunjewcy, jednak obecnie, w wyniku traktatu w Trianon z 1920 r., obszar ten podzielony jest pomiędzy Węgry i Serbię.

i šokačke novine“, na którego łamach toczyły się dysputy dotyczące języka, którym należy pisać, a także pisowni, którą należy przyjąć jako obowiązującą. Stanowiska reprezentowane przez autorów artykułów były różne — część z nich opowiadała się za pisaniem chorwackim językiem literackim, podczas gdy druga część agitowała za stworzeniem własnej normy opartej na codziennym języku Bunjowców. Jak pisze Josip Buljovčić (1996:94), język pierwszego czasopisma Bunjowców był połączeniem języka ludu, regionalnej literatury oraz normy wypracowanej na terenie Chorwacji, a tym samym był próbą stworzenia modelu autonomicznego, która jednak nie odniosła większego sukcesu.

W latach 90. ubiegłego stulecia, w spisie powszechnym przeprowadzonym w Serbii w 1991 r., niedługo po rozpadzie Jugosławii, pojawiła się możliwość zadeklarowania narodowości bunjowskiej. Spis ten doprowadził do podziału na Bunjowców nie-Chorwatów (17 439 osób, 11,58% ogółu ludności) deklarujących swoją odrębność narodową i językową, a tym samym odcinających się od tradycji i kultury chorwackiej, oraz na Bunjowców Chorwatów (16 369 osób, 10,87% ogółu ludności), którzy jednocześnie podkreślają swoją odrębność etniczną i przynależność do kręgu kultury chorwackiej (Vuković 2007:700). Kolejnym krokiem nowo powstałej grupy narodowej były właśnie dążenia do standaryzacji własnego etnolektu. Jego główną cechą, która umożliwiła im odróżnienie się od innych języków i gwar występujących na terenie Wojwodiny, stała się wspomniana już ikawska realizacja prasłowiańskiego fonemu *jat*. Bunjowcom zależało przede wszystkim na stworzeniu własnej tożsamości będącej w opozycji do standardu chorwackiego i serbskiego, co w ich przypadku stało się możliwe właśnie dzięki ikawicy.

ZARYS PROBLEMATYKI

Wojwodina jest prowincją od stuleci zamieszkiwaną przez różne mniejszości narodowe, głównie przez Węgrów, Słowaków, Chorwatów, Rumunów, Rusinów. Oficjalnymi językami tej autonomicznej krainy są, oprócz serbskiego, węgierski, rumuński, słowacki, chorwacki i rusiński. Nauczanie w szkołach podstawowych według statutu prowadzone jest w sześciu językach wykładowych: serbskim, węgierskim, słowackim, rumuńskim, rusińskim i chorwackim, lub w formie dwujęzycznej — po serbsku i w jednym z języków mniejszościowych. Do wyboru jest również przedmiot *Język ojczysty z elementami kultury narodowej*, który prowadzony jest w wyżej wymienionych językach oraz dodatkowo w języku ukraińskim i romskim³. W roku 2007 do tego grona dołączyła gwara Bunjowców i do szkół wprowadzony został nowy przedmiot z tego cyklu: *Bunjevački govor sa elementima nacionalne kulture*. Początkowo jego nazwa brzmiała *Bunjevački jezik sa elementima nacionalne kulture*, jednak po licznych protestach zdecydowano

³ Informacje pochodzą ze strony internetowej Wojwodińskiego Departamentu ds. Edukacji, Przepisów, Zarządu i Mniejszości Narodowych (srb. *Pokrajinski sekretarijat za obrazovanje, propise, upravu i nacionalne manjine*) <www.puma.vojvodina.gov.rs> [18.08.2015].

zmienić w jego tytule kontrowersyjne słowo *jezik* na *govor*⁴. W związku z tym, że wyraz *govor* w języku polskim ma dwa znaczenia: 1. ‘mowa’, 2. ‘gwara’, w niniejszym artykule został on zastąpiony pojęciem etnolektu stosowanym w językoznawstwie w przypadkach, gdy użycie określenia język, dialekt czy gwara jest kwestią sporną.

Wraz z wprowadzeniem nowego przedmiotu do szkół rozpoczęły się dążenia Bunjewców do zmiany statusu ich etnolektu. Co prawda współcześnie pierwsze próby jego opisu i normatywizacji miały miejsce na łamach czasopisma „Bunjevačke novine”, gdzie od 26 listopada 1998 do 26 sierpnia 1999 r. ukazywały się porady Didy Razgaly pt. *Kako pisat bunjevački?*, jednak ze względu na brak jakichkolwiek podstaw teoretycznych trudno je uznać za początek standaryzacji.

Opublikowanie programu nauczania bunjewskiego etnolektu i kultury wywołało burzę w środowiskach chorwackich w Serbii oraz Chorwacji. Slaven Bačić, czołowy chorwacki intelektualista pochodzący z Suboticy, opublikował w czasopiśmie „Hrvatska riječ” artykuł pt. *Nastavlja se državni projekt stvaranja bunjevačke nacije*, w którym krytykował treści w nim zawarte. Wytykał autorom błędy w pisowni nazwisk pisarzy, tytułów książek, dat. Wśród twórców, którzy figurują na liście lektur, znalazł głównie nazwiska, których chorwackość nigdy nie była podważana:

Više od polovice literature napisali su književnici bačkih Bunjevaca čije hrvatstvo nije sporno, dapače otvoreno su ga ispovijedali zbog čega su mnogi od njih veoma trpjeli zbog progona državnih vlasti: Ive Prčić, Balint Vujkov, Matija Poljaković, Ivan Pančić, Josip Buljovčić; o hrvatstvu svećenika Alekse Kokića i Ivana Kujundžića izlišno je pisati; književnik Milan Krmpotić iz Senja neupitno sebe drži pripadnikom hrvatskoga naroda (Bačić 2007).

Według Bačića, po wyłączeniu autorów, którzy czuli się zarówno Bunjewcami, jak i Chorwatami, spis lektur zawęziłby się do trzech pisarzy — Marka Peicia, Gabrijeli Diklić, Tomislava Kopunovicia — których twórczość, według Bačića, jest na wątpliwym poziomie. Autor artykułu występuje również przeciwko wybiórczości i skrajnej jednostronności tego programu, który został stworzony tak, by zaprzeczyć chorwackiemu pochodzeniu Bunjewców. Brakuje w nim na przykład cennych pozycji dotyczących historii i literatury baczkich Bunjewców napisanych przez Matiję Evetovicia, Ante Sekulicia czy Gezę Kikicia, które mogłyby pokazać, że zarówno baczcy Bunjewcy, jak i Bunjewcy zamieszkujący Bośnię i Hercegowinę, Chorwację oraz Węgry są częścią tego samego narodu — narodu chorwackiego.

W odpowiedzi na wprowadzenie do szkół na terenie Wojwodiny nowego przedmiotu czołowi baczcy Chorwaci w swoim liście do prezydenta i premiera Republiki Chorwacji, a także naukowców stojących na czele najważniejszych chorwackich insty-

⁴ Po negatywnej reakcji strony chorwackiej Departament ds. edukacji i kultury (*Pokrajinsko tajništvo za obrazovanje i kulturu*) zwrócił się do Serbskiej Akademii Nauki i Sztuki (SANU) i do Wojwodińskiej Akademii Nauki i Sztuki (VANU) o wydanie opinii w sprawie języka bunjewskiego. VANU w swojej opinii stwierdziło, że ustną i pisaną tradycję Bunjewców lepiej określić mianem *govor*, żeby nie doprowadzać do polityzacji pojęć ‘język narodowy’ oraz ‘dialekt’ (*dijalekt*). Więcej na ten temat zob. P. Vuković, „*Bunjevački jezik*” — *korijeni, varijeteti, perspektive*.

tucji naukowych, zwracają uwagę na próby fałszowania historii widoczne w programie nauczania przedmiotu *Bunjevački govor sa elementima nacionalne kulture*, na wątpliwą listę lektur, a także stwierdzają, że już sama zgoda władz serbskich na wprowadzenie do szkół takich zajęć łamie „Porozumienie o ochronie mniejszości chorwackiej na terenie Republiki Serbii i mniejszości serbskiej na terenie Republiki Chorwacji” (*Sporazum o zaštiti hrvatske manjine u Republici Srbiji i srpske manjine u Republici Hrvatskoj*)⁵.

W wyniku tych działań, jeszcze w tym samym roku, powstał nowy program nauczania bunjewskiej mowy, z którego usunięto tzw. autorów wątpliwych, jak np. dramaturga i komediopisarza Matiję Poljakovicia, zbierającego ludowe bajki i opowiadania Balinta Vujkova; poetę, prozaika i eseistę Aleksa Kokicia, bibliografa i prozaika Ivana Kujundžicia, prozaika Iva Prčića, poetę i satyryka Ivana Pančića, językoznawcę i satyryka Josipa Buljovčića. Takie działanie zostało nazwane przez Tomislava Žigmanova, działacza na rzecz Bunjowców Chorwatów zamieszkujących Wojwodinę, czystkami etnicznymi (*entičko čišćenje*) (Žigmanov 2006: 271).

Według danych publikowanych na łamach czasopisma „Bunjevačke novine” popularność przedmiotu *Bunjevački govor s elementima nacionalne kulture* z roku na rok rośnie. W roku szkolnym 2014/2015 uczęszczało na niego 392 dzieci w 18 szkołach Wojwodiny (N. S. 2014: 5).

Do tej pory do nauki tego przedmiotu wykorzystywano materiały zamieszczane w rozdawanym uczniom czasopiśmie „Tandrčak” oraz materiały przygotowywane przez nauczycieli podczas warsztatów pedagogicznych. Sytuacja uległa zmianie, gdy we wrześniu 2014, po długich latach prac, wręczono uczniom początkowych klas szkoły podstawowej czytankę oraz gramatykę.

REAKCJE NA WYDANIE PODRĘCZNIKÓW

Paradoksalnie wydanie podręczników do nauki bunjewskiej mowy wywołało najwięcej zamieszania wśród polityków, a nie językoznawców czy pedagogów. Pierwszym z zarzutów był sponsoring książek dla mniejszości przez Tomislava Nikolicia, serbskiego prezydenta. Kwestia ta okazała się szczególnie delikatna, gdyż Chorwaci zamieszkujący Wojwodinę nie otrzymali wsparcia materialnego przy wydawaniu swoich podręczników, na które czekali ponad 10 lat⁶. Reagując na ten gest, Ivo Josipović, ówczesny chorwacki prezydent, zarzucił Nikolicowi, że kontynuuje politykę, która dąży do zasymilowania narodu chorwackiego w Serbii⁷. Komentując odpowiedź Josipovicia,

⁵ Pismo dostępne w całości pod adresem: <http://hr.wikisource.org/wiki/Otvoreno_pismo_glede_uvodenja_bunjevačkog_govora_u_škole_u_Vojvodini_25.07.2007> [18.08.2015].

⁶ Mniejszość chorwacka w roku 2015 otrzymała podręczniki przetłumaczone na język chorwacki i napisane łącznie, jednak za ich wydanie zapłacił Państwowy Urząd ds. Chorwatów Poza Granicami Chorwacji (*Državni ured za Hrvate izvan Hrvatske*). Więcej na ten temat: <http://dnevnik.hr/vijesti/hrvatska/hrvatskim-ucenicima-u-srbiji-hrvatska-platila-udzbenike-koji-velicaju-velikosrpsku-politiku-393315.html> [26.08.2015].

⁷ Zob. np. <http://www.vecernji.hr/hrvatska/josipovic-odgovara-nikolicu-bunjevci-su-izrasli-iz-hrvatskog-korpusa-960456>, <http://dnevnik.hr/vijesti/hrvatska/predsjednik-ivo-josipovic-o-dodjeli-hrvatima-udzbenika-na-cirilici-351277.html> [18.08.2015].

Nikolić stwierdził, że taka reakcja jest zrozumiała ze względu na zbliżające się w Chorwacji wybory prezydenckie. Serbski prezydent podkreślał, iż nie zamierza nikomu zabraniać wyrażania swojej tożsamości narodowej, a na końcu swojego oświadczenia dodał, że Bunjewcy nie są ani Serbami, ani Chorwatami (Bunjevci nisu 2013).

Dodatkowym argumentem dla tak śmiałych stwierdzeń ze strony chorwackiej był fakt, że podręczniki są częściowo napisane cyrylicą⁸. Przez chorwackich przedstawicieli zostało to ocenione jednoznacznie, jako chęć wynarodowienia Bunjenców i zasymlowania ich z narodem serbskim. Suzana Kujundžić-Ostojić, odpowiedzialna za prace nad podręcznikami, swoją decyzję tłumaczy z perspektywy pedagoga pracującego z dziećmi — przedmiot *Bunjevački govor s elementima nacionalne kulture* nauczany jest jako przedmiot opcjonalny. Alfabetem, którego dzieci uczą się jako pierwszego, jest cyrylica, którą zapisywany jest język serbski. Łacinka wprowadzana jest do nauczania dopiero w drugiej klasie szkoły podstawowej i właśnie w częściach przeznaczonych dla drugoklasistów pojawia się w bunjewskich podręcznikach (Bunjevci nehrvati 2014).

Tomislav Žigmanov, dyrektor Instytutu Kulturalnego Wojwodińskich Chorwatów (*Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata*), komentując całą sytuację, przypomina, że podręczniki do nauki języka angielskiego nie są pisane cyrylicą, a przecież dzieci uczą się go od początku podstawówki. Jako działacz na rzecz Chorwatów mieszkających w Wojwodinie dziwi się, że Chorwaci posiadający swój standard językowy do tej pory nie otrzymali podręczników, o które starają się od 12 lat, podczas gdy Bunjewcy bez skodyfikowanego języka swoje podręczniki otrzymali, i to dzięki osobistej dotacji prezydenta Serbii. Ruža Tomašić, chorwacka posłanka w Parlamencie Europejskim, określa kroki podjęte przez Serbię jako „kulturobójstwo” (*kulturocid*) (Tomislav Nikolić uništava hrvatski 2014).

W dyskusji zabrała głos również Chorwacka Akademia Nauki i Sztuki (HAZU), wydając krótkie oświadczenie, w którym dzieli Bunjenców, jako grupę etniczną, na trzy podgrupy: dalmatyńsko-hercegowińską, przymorsko-liczką i naddunajską. Dodatkowo autorzy oświadczenia zaznaczają, że nie zamierzają ingerować w prawo każdej jednostki do wyrażania swojej przynależności narodowej, jednak ze względu na swoje pochodzenie, historię, obyczaje, kulturę i język Bunjewcy przynależą do chorwackiego korpusu narodowego (*Izjava predsjedništva Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* 2014).

Dla Bunjenców uważających się za oddzielną mniejszość narodową wydanie podręczników było wielkim wydarzeniem. Na łamach swojego organu prasowego, którym są „Bunjevačke novine”, podkreślali, że jest to dla nich nowy, lepszy początek (S. N.

⁸ Na terenach byłej Jugosławii nie tylko języki odgrywają rolę symboliczną i identyfikującą, ale również nosicielem takich znaczeń jest alfabet, co pokazują spory toczące się w chorwackim Vukovarze zamieszkanym przez mniejszość serbską. Tam wprowadzenie napisów w cyrylicy doprowadziło do licznych manifestacji i zrywania tablic z cyrylicznymi napisami. W Republice Serbii na mocy Ustawy o oficjalnym użyciu języka i alfabetów (*Zakon o službenoj upotrebi jezika i pisama*) oficjalnym alfabetem jest cyrylica. Używanie łacinki do zapisu języka serbskiego jest dozwolone, ale po napisie cyrylicą. Mniejszości mają prawo używać alfabetu, którym zgodnie z tradycją zapisywany jest ich język.

2014b: 5). W artykule szczególnie podkreślana jest rola serbskiego prezydenta, ponieważ dzięki jego prywatnej dotacji książki mogły zostać wydane⁹. Pedagodzy reprezentujący Bunjewców nieutożsamiających się z narodem chorwackim podkreślają wysoki poziom podręczników i zwracają uwagę, że zostały one przygotowane z wykorzystaniem nowoczesnej aparatury dydaktycznej oraz umożliwiają aktywne uczestnictwo dzieci w zajęciach (Predstavljani udžbenici 2014). Bunjewcy Chorwaci natomiast o podręcznikach wypowiadają się głównie w kontekście ich sfinansowania przez serbskiego prezydenta oraz cyrylicy, którą częściowo są napisane. Brak jednak szerszych komentarzy dotyczących samych treści zawartych w czytance i gramatyce.

Po negatywnych reakcjach związanych z finansowaniem podręczników oraz użyciem cyrylicy autorki książek zorganizowały konferencję, żeby rozwiać wszelkie wątpliwości i wyjaśnić swoje decyzje. Zaskoczona burzą, którą wywołało użycie cyrylicy alfabety, Suzana Kujundzić-Ostojić z żalem stwierdziła, że takie reakcje wywołuje on chyba tylko i wyłącznie w przypadku Bunjewców. Jako jeden i w zasadzie jedyny przykład podobnej sytuacji, gdy podręcznik został nieoczekiwanie wydany cyrylicą, przywołany został wydany ponad 10 lat temu *Vjeronauk za prvi razred osnovne škole*¹⁰. Jak twierdzi Kujundzić-Ostojić, nie wywołał on wtedy żadnych reakcji (N. S. 2014a: 4).

Według zapewnień zespołu autorek w toku są prace nad podręcznikami dla wyższych klas, a wśród kolejnych pomysłów znajduje się napisanie np. historii Bunjewców, która „pozwoiłaby odpowiedzieć na liczne pytania” (N. S. 2014b: 5). Na początku roku 2015 została założona instytucja *Bunjevački edukativni i istraživački centar Ambrozije Šarčević*, która ma zatroszczyć się o prace i jakość kolejnych publikacji (E. B. 2015: 7). Dążenia Bunjewców jednak nie kończą się na podręcznikach. Wśród następnych, istotnych dla rozwoju mniejszości, celów Suzana Kujundzić-Ostojić wymienia powołanie katedry poświęconej językowi i kulturze Bunjewców na uniwersytecie w Nowym Sadzie lub Belgradzie.

PODRĘCZNIKI

Jak już wcześniej wspomniano, po długim procesie pisania, dopracowywania i szukania środków na wydanie we wrześniu 2014 r. światło dzienne ujrzały długo zapowiadane podręczniki służące do nauki bunjewskiego etnolektu w szkołach podstawowych.

⁹ Pomimo tego że Bunjewcy byli bardzo dumni z zakończonych prac, to nie chcieli szerzej chwalić się treściami zawartymi w podręcznikach. Ich zdobycie było procesem mozolnym i długim. Swoją prośbę o możliwość przesłania podręczników skierowałam do Suzany Kujundzić-Ostojić. Na początku zostałam poproszona o wypowiedzenie się na temat sytuacji Bunjewców nie-Chorwatów. Mój obiektywizm nie spotkał się z sympatią, jednak autorka zapewniła, że spróbuje się dowiedzieć o możliwościach przesłania książek, po czym zamilkła. Podręczniki udało mi się dostać dzięki uprzejmości dra Petra Vukovicia, który wypożyczył je z miejskiej biblioteki w Tavankucie.

¹⁰ Jekawski wariant słowa religia (*vjeronauk*) w tytule książki wskazuje, że jest ona przeznaczona do nauki religii dla mniejszości chorwackiej, w związku z tym powinna być, zgodnie z tradycją, napisana łacinką. Trudno jednak porównywać te dwie sytuacje, gdyż w przypadku religii nacisk kładziony jest na treści, natomiast w czytance i gramatyce to język, a co za tym idzie, i alfabet są głównymi celami nauczania.

Są to czytanka zawierająca materiały dla klasy pierwszej i drugiej oraz gramatyka mająca służyć dzieciom w klasach od 1 do 4. Na potrzeby niniejszego artykułu podręczniki te zostały przeanalizowane głównie pod kątem planowania korpusu gwary Bunjewców, stąd też moja uwaga skupiła się głównie na zawartej w nich gramatyce, zasadach pisowni oraz metajęzyku służącym do opisu zjawisk językowych.

Podręczniki są częściowo napisane cyrylicą — materiał dla klasy pierwszej jest nią napisany w całości, łącinka zaczyna pojawiać się w końcowej części przeznaczony dla drugiej klasy. Według zapewnień autorek wprowadzenie łącinki zgodne jest z momentem, kiedy dzieci uczą się tego alfabetu w szkole.

Wprowadzenie w świat gramatyki zaczyna się wierszykiem autorek, wyjaśnieniem pojęć głoska, słowo i zdanie, kilkoma ćwiczeniami na pisanie cyryliczkich bukw, a jego ukoronowaniem jest pierwsze samodzielnie przez dzieci napisane bunjewskie zdanie: *Tata, mama i ja se volimo*. Tutaj pojawia się pytanie, czy uczniowie, którzy w większości od urodzenia posługują się językiem serbskim, nie dziwią się, że ich pierwsze samodzielnie zapisane zdanie w mowie bunjewskiej niczym się nie różni od zdania o tej samej postaci w języku serbskim. Możliwe jednak, że u dzieci wychowanych w wielokulturowym i wielojęzycznym społeczeństwie zdanie to nie budzi większych wątpliwości.

Szkolna gramatyka nie jest pierwszym opisem gwary Bunjewców — już wcześniej na łamach czasopisma „Bunjevačke novine” osoba podpisująca się pseudonimem Dida Razgala potocznym i prostym językiem wyjaśniała zawiłości języka Bunjewców¹¹. Sądząc po sposobie napisania, artykuł ten przeznaczony był dla szerokiej rzeszy, niekoniecznie wykształconych odbiorców. Inaczej jest w przypadku gramatyki skierowanej do uczniów początkowych klas szkół podstawowych, gdzie materiał jest podzielony zgodnie z założeniami edukacyjnymi i opisany za pomocą odpowiedniego, stworzonego do tych celów metajęzyka. Jak pokazują przykłady z innych języków, tego typu słownictwo tworzone jest często w oparciu o odpowiedniki funkcjonujące w innych, zazwyczaj spokrewnionych językach. W tym przypadku kodyfikatorzy mieli do wyboru najbliższy gwarze Bunjewców standard serbski i chorwacki.

W sytuacji, gdy pojęcie zarówno w standardzie serbskim, jak i chorwackim brzmiało tak samo, zostało ono w takiej formie przejęte i zastosowane w podręczniku. Gdy serbski termin różni się od chorwackiego, zdecydowano się na wybór serbskiego wariantu. Przykładem mogą tu być przymiotniki dzierżawcze, które w podręcznikach funkcjonują pod nazwą *prisvojni pridjevi*. W języku chorwackim takie przymiotniki określa się jako *posvojni*. W przypadku terminu podmiot (*subjekat*) zdecydowano się na rozbieżność wygłosowej zbitki spółgłoskowej, podobnie jak w standardzie serbskim (chor. *subjekt*).

Dla niektórych pojęć utworzono nazwę opisową, nie wybierając ani funkcjonującego w języku serbskim terminu międzynarodowego, ani też słowiańskiego odpowiednika, który używany jest w chorwackiej terminologii, np. synonimy określone są jako *riči*

¹¹ Artykuł w całości dostępny on-line pod adresem: <<http://bunjevci.com/site/bunjevacki-jezik/kakopisat-bunjevacki/>> [18.08.2015].

koje isto znače ('słowa, które znaczą to samo'), a dla których w języku serbskim stosuje się termin *sinonimi*, a w chorwackim *istoznačnice*. Tak samo w wypadku antonimów — *riči koje suprotno znače* ('słowa o przeciwnym znaczeniu'), w serbskiej terminologii *antonimi*, a w chorwackiej *protuznačnice*. Podobnie rzecz ma się z augmentatywami i hipokorystykami. Autorki gramatyki nie zdecydowały się na wprowadzenie jednego terminu, który musiałby zapewne być zaczerpnięty z tradycji jednego z sąsiadujących języków. Zdrobnienia i zgrubienia określone są opisowo odpowiednio jako *riči umanjenog* i *uvećanog značenja*.

Jednak w kwestii podstawowego podziału na rzeczowniki własne i pospolite zdecydowano się na przyjęcie nazwy serbskiej dla rzeczowników pospolitych (*zajedničke*), a nie chorwackiej (*opće*). Powyższe przykłady pokazują, że głównym wzorem do tworzenia podstawowych terminów do opisu gramatyki stał się jednak metajęzyk serbski.

Zasady pisowni, które powinny być stosowane w gwarze Bunjewców, zapowiadał już artykuł Didy Razgaly, który powoływał się przede wszystkim na fonologiczną regułę wprowadzoną przez Vuka Karadžicia — *piši kako govoriš*. Norma ta została wprowadzona również do podręczników w zasadzie bez wyjątków i odzwierciedla wcześniej wspomniane cechy gwary Bunjewców — pojawiają się liczne ściągnięcia czy też wypadanie spółgłosek.

Również w pisowni czasu przyszłego zdecydowano się zastosować zasadę fonologiczną (*popće se*) na wzór funkcjonującej w języku serbskim (*nonehe ce*), w przeciwieństwie do morfologicznej charakterystycznej dla tradycji chorwackiej (*popet će se*).

Zasady pisowni jednak w podręcznikach nie zostały dzieciom *explicite* wyjaśnione, choć może w kontekście podobieństwa obu wariantów (serbskiego i bunjewskiego) warto byłoby na te różnice zwrócić uwagę. Jedynymi wyjątkami mogą być zasady pisowni wielkiej litery (spójne z zasadami obowiązującymi w języku chorwackim i serbskim) oraz pisownia liczebników porządkowych. Według reguł opisanych przez autorki gramatyki, po cyfrach arabskich należy wstawić kropkę, a po rzymskich nie. Zasada ta pokrywa się z obowiązującą w języku serbskim, Chorwaci natomiast piszą kropkę po jednym i po drugim typie cyfr.

Bunjewska gramatyka dla uczniów klas od 1 do 4, oprócz wspomnianych wcześniej zasad pisowni, nie przynosi innych konkretnych zasad gramatycznych, nie opisuje szczegółowo poszczególnych zjawisk językowych ani nie daje całościowego obrazu dotyczącego planowanego korpusu, jednak analizując teksty zawarte zarówno w czytance, jak i gramatyce, możemy zauważyć pewne tendencje dotyczące procesu normatywizacji bunjewskiego etnolektu. Główne zjawiska gramatyczne, które wykazują różnice względem języka serbskiego i chorwackiego, zostały zebrane w poniższej tabeli i dla porównania zestawione z formami obowiązującymi w tych językach.

Dziedzina gramatyki	Zjawisko	bunjewski	chorwacki	serbski
FONOLOGIA	ikawska realizacja fonemu <i>jat</i> (bez większych wyjątków)	pivati svit rič	pjevati svijet riječ	певати свет реч
	uproszczenia grup spółgłoskowych	tice ko	ptice tko	птице ко
	ściągnięcia	došo uzo ko	došao uzeo kao	дошао узео као
	zupelny zanik głóski <i>h</i> na początku i końcu wyrazu bądź jej substytuowanie przez spółgłoski <i>j</i> lub <i>v</i>	raniti zlatni imena ruvo	hraniti zlatnih imena ruho	хранити златних имена рухо
	wypadanie wygłosowego <i>-i</i> w formach bezokolicznika	nać prat	naći prati	наћи прати
MORFOLOGIA	jednopostaciowa końcówka w narzędniku liczby pojedynczej dla rodzaju męskiego i nijakiego (<i>-om</i>)	dodavanjom perjom	dodavanjem perjem	додавањем перјем
	jednopostaciowa końcówka długiej liczby mnogiej	brojovi	brojevi	бројеви
	występowanie końcówek <i>-aje</i> lub <i>-du</i> dla trzeciej osoby liczby mnogiej w czasie terażniejszym (obok końcówki <i>-e</i> dla czasowników z końcówką bezokolicznika <i>-iti</i>)	čestitaje pripremaje znadu dadu	čestitaju pripremaju znaju daju	честитају припремају знају дају
	czasowniki z formentem <i>-ni-</i>	metniti svaniti	metnuti svanuti	метнути сванути
	odmiana czasownika <i>ići</i>	idem, ideš, ide ...	idem, ideš, ide	идем, идеш, иде ...
	odmiana czasowników pochodzenia obcego	reguliše	regulira	регулише
	PISOWNIA	pisownia czasu przyszłego	popete se dobićeš	popet će se dobit ćeš
liczebniki porządkowe — cyfry rzymskie (bez kropki)		II	II.	II
liczebniki porządkowe — cyfry arabskie (z kropką)		2.	2.	2.
pisownia czasownika z partykułą pytającą <i>li</i>		oćel jesul	hoće li jesu li	хоће ли јесу ли

LEKSYKA	turcyzmy	pender deran divanit	prozor dječak govoriti	прозор дечак говорити
	hungaryzmy	astal varoš	stol grad	стол град

ZAKOŃCZENIE

Po przeanalizowaniu materiału zawartego w podręcznikach wciąż trudno stwierdzić, w jakim kierunku będzie się rozwijała standaryzacja etnolektu Bunjewców, choć powyższa tabela pokazuje, że kodyfikatorzy zdecydowali się na liczne rozwiązania różniące się od wariantu serbskiego i chorwackiego. W przypadku niektórych kwestii jednak zdecydowano się na przejście rozwiązań funkcjonujących w języku serbskim.

Wydanie książek do nauki bunjewskiej gwary było kolejnym krokiem mniejszości do poprawy statusu standaryzacji języka, jednak nie rozwiązało ono bardziej złożonych kwestii językowych. Jak możemy wywnioskować z działań Bunjewców nie-Chorwatów, to właśnie na edukacji językowej oparli oni standaryzację swojego etnolektu. Do tej pory nie powstały żadne gramatyki czy słowniki normatywne na reprezentatywnym poziomie, więc jedynym oficjalnym wzorem języka są w ich przypadku właśnie wspomniane pozycje wydawnicze.

Jak pisze Gibson Ferguson, edukacja w planowaniu języka odgrywa kluczową rolę, gdyż jest dotowana i kontrolowana przez rząd (Ferguson 2006: 33–34). Tym samym to właśnie rząd ma największy wpływ na treści, które pojawiają się w podręcznikach. W przypadku Bunjewców zamieszkujących Wojwodinę jest to rząd serbski. Dalsze działania pokażą, czy *bunjevački govor* stanie się odrębnym językiem regionalnym uznawanym na szerszej arenie międzynarodowej i posiadającym perspektywę rozwoju, czy pozostanie jedynie przedmiotem opcjonalnym nauczonym w szkołach podstawowych. Jego obecny status zdaje się trafnie opisywać zdanie z gramatyki: (*Anamarija*) *U škuli najvećma voli časove srpskog jezika jel zna pisat lipe sastave. Kaže da je srićna i kad čuje bunjevačku rič* (Кујунџић-Остојић, Јосић, Тиквицки 2014: 151).

BIBLIOGRAFIA

- B a č i ć S., Nastavlja se državni projekt stvaranja bunjevačke nacije, <<http://radiosuboticadanas.info/html/index.php?module=Pagesetter&func=viewpub&tid=8&pid=93&arc=93>> [30.05.2013], wersja drukowana: *Hrvatska riječ* 230/2007.
- B u l j o v č i ć J. 1996: *Filološki ogledi*, Subotica: Subotičke novine, 9–119, 155–170.
- Bunjevci nehrvati htjeli su udžbenike na cirilici 2014, [w:] *dnevnik.hr*, 10.09.2014, <<http://dnevnik.hr/vijesti/hrvatska/kujundzic-ostojic-bunjevci-nehrvati-htjeli-su-udzbenike-na-cirilici---351529.html>> [18.08.2015].
- Bunjevci nisu ni Srbi ni Hrvati 2013, [w:] *dnevnik.hr*, 26.11.2013, <<http://dnevnik.hr/vijesti/svijet/tomislav-nikolic-bunjevci-nisu-ni-srbi-ni-hrvati---312789.html>> [18.08.2015].

- Dodjela udžbenika nastavak je asimilacije Hrvata u Srbiji 2014, [w:] *dnevnik.hr*, 08.09.2014, <http://dnevnik.hr/vijesti/hrvatska/predsjednik-ivo-josipovic-o-dodjeli-hrvatima-udzbenika-na-cirilici---351277.html> [18.08.2015].
- Dida Razgala 1998–1999: Kako pisat bunjevački? <<http://bunjevci.com/site/bunjevacki-jezik/kako-pisat-bunjevacki/>> [18.08.2015].
- (E. B.) 2015: Budućnost Bunjevaca u obrazovanju, *Bunjevačke novine* 120, 06.2015, 4.
- Ferguson G. 2006: *Language Planning in Education*, Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Hrvatski učenici dobili udžbenike koji veličaju velikosrpsku politiku 2015, [w:] *dnevnik.hr*, 17.07.2015, <http://dnevnik.hr/vijesti/hrvatska/hrvatskim-ucenicima-u-srbiji-hrvatska-platila-udzbenike-koji-velicaju-velikosrpsku-politiku---393315.html> [26.08.2015].
- Ivanović J. 2010: Obrazovanje u funkciji očuvanja identiteta bačkih Hrvata, [w:] Skenderović R. (red.), *Identitet bačkih Hrvata. Zbornik radova međunarodnog znanstvenog skupa*, Zagreb–Subotica: Hrvatski institut za povijest, Hrvatsko akademsko društvo, 301–318.
- Izjava predsjedništva Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti o hrvatskoj etničkoj skupini Bunjevcima 2014, <<http://www.hkv.hr/vijesti/regionalna-suradnja/18367-bunjevci-pripadaju-hrvatskom-nacionalnom-korpusu.html>> [18.08.2015].
- Jozić Ž. (red.) 2013: *Hrvatski pravopis*, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- (N. S.) 2014a: „Čitanka“ i „Gramatika“ usklađeni sa nastavnim programom, *Bunjevačke novine* 112, 10.2014, 4.
- (N.S.) 2014b: Nastavlja se dobra tendencija, *Bunjevačke novine* 112, 10.2014, 5.
- Otvoreno pismo glade uvođenja bunjevačkog govora u škole u Vojvodini 25.07.2007, <https://hr.wikisource.org/wiki/Otvoreno_pismo_glade_uvo%C4%91enja_bunjeva%C4%8Dkog_govora_u_%C5%A1kole_u_Vojvodini_25.07.2007.> [18.08.2015].
- Пешикан М., Јерковић Ј., Пижурица М. 2010: *Правопис српскога језика*, Нови Сад: Матица српска.
- Pokrajinski sekretarijat za obrazovanje, propise, upravu i nacionalne manjine <www.puma.vojvodina.gov.rs> [18.08.2015].
- Predstavljeni udžbenici za bunjevački govor <<http://www.subotica.com/m/vesti/predstavljeni-udzbenici-za-bunjevacki-govor-id20458.html>> [31.05.2016].
- Samardžija M. 2010: Uloga novoštokavske ikavice u oblikovanju i očuvanju nacionalnog identiteta bunjevačkih Hrvata u Bačkoj, [w:] Skenderović R. (red.), *Identitet bačkih Hrvata. Zbornik radova međunarodnog znanstvenog skupa*, Zagreb–Subotica: Hrvatski institut za povijest, Hrvatsko akademsko društvo, 253–262.
- Sekulić A. 1997: *Rasprave o jeziku bačkih Hrvata*, Zagreb: Matica hrvatska.
- Skenderović R. 2010: Podrijetlo Bunjevaca i migracije iz Hercegovine u Podunavlje tijekom XVII. stoljeća — novije interpretacije povijesnih izvora, *Godišnjak za znanstvena istraživanja ZKVH-a 2*, 33–45.
- (S. N.) 2014: Udžbenici za nov i bolji početak, *Bunjevačke novine* 111, 09.2014, 5.
- Tomislav Nikolić uništava hrvatski jezik, a Josipović i Milanović šute 2014, [w:] *dnevnik.hr*, 08.09.2014, <<http://dnevnik.hr/vijesti/hrvatska/ruza-tomasic-optuzila-tomislava-nikolica-da-unistava-hrvatski-jezik---351262.html>> [26.08.2015].
- Vuković P. 2004: O Bunjevcima i njihovu jeziku, *Nova Istra* 9, 4(28), 163–168.
- Vuković P. 2007: „Bunjevački jezik“ — korijeni, varijeteti, perspektive, [w:] Granić J. (red.), *Jezik i identiteti*, Zagreb–Split: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, 699–710.
- Vuković P. 2010: Konstrukcija identiteta u bačkih Bunjevaca, [w:] Skenderović R. (red.), *Identitet bačkih Hrvata. Zbornik radova međunarodnog znanstvenog skupa*, Zagreb–Subotica: Hrvatski institut za povijest, Hrvatsko akademsko društvo, 263–289.
- Zakon o službenoj upotrebi jezika i pisama <<http://www.pravamanjina.rs/attachments/ZAKON%20o%20sluzbenoj%20upotrebi%20jezika%20i%20pisma.pdf>> [29.05.2016]
- Žigmanov T. 2006: Suvremena „lirika“ bezdušja u „Nastavnom planu i programu bunjevačkog govora s elementima nacionalne kulture“, [w:] Čeliković K. (red.), *Dani Balinta Vujkova. Zbornik radova sa znanstvenih skupova 2002.–2005.*, Subotica: Hrvatska čitaonica, 269–289.

WYKAZ ŹRÓDEŁ

- Кујунџић-Остојић С., Јосић Р., Тиквицки Ј. 2014: *Клупче. Моја прва буњевачка грамика, Од 1. до 3. разреда основне школе*, Београд: Завод за ученике.
- Саванов М., Башић-Палковић Н. 2014: *Буњевачка читанка за 1. и 2. разред основне школе*, Београд: Завод за ученике.

ABSTRACT**Language Education as a Main Element of Language Planning — Example of Bunjevci from Bačka**

Keywords: Bunjevci, language standardization, language policy.

The Bunjevci are an South Slavic ethnic minority living on the territory of four countries: Serbia, Croatia, Bosnia and Hercegovina and Hungary. Originally they were recognized as a part of the Croatian nation, however because of a specific political situation in Serbia shortly after the breakup of Yugoslavia they were given an opportunity to declare themselves as a separate minority group in the 1991 census. After gaining a minority status, they have started to standardize their own language. In 2014, after a long years of work, the textbooks for teaching Bunjevidian ethnolect were published. The aim of the article is to present the complex sociolinguistic situation of Bunjevci and analyze grammatical and orthographical content of textbooks as well as the metalanguage used to describe the language processes.